

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒ «ԹՈՒՂԹ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ» ԵՐԿԻ ԵՎ ՊՈԵՄՆԵՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Շնորհալու չափածոն և արծակը միասնական են աշխարհընկալման, գաղափարական և գեղագիտական հայացքների ընդհանրությամբ: «Թուղթ ընդհանրական» կանոնախրատական երկը, որը միջնադարյան արծակի լավագույն նմուշներից է, սերտորեն առնչվում է Շնորհալու չափածո ստեղծագործությանը և, առաջին հերթին, պոեմներին: Հետադարձ հայացքը թղթից դեպի պոեմներ հնարավորություն է ընձեռում ավելի լավ հասկանալու աշխարհի և մարդու ընկալման Շնորհալու հայեցակետը, որ չափազանց հետաքրքիր է նրա գեղարվեստական և գեղագիտական հայացքները բացահայտելու համար:

«Թուղթ ընդհանրականը» գրվել է պոեմներից հետո՝ 1166 թվականին, երբ Շնորհալին կաթողիկոս է ընտրվել: Նա ձեռնարկել է գրելու այդ ընդհանրական ուղերձը, որովհետև չէր կարող շրջել և քարոզել Աստծու խոսքը «յաղագս ժամանակիս չարութեան և բազմիշխանութեան» մի կողմից, մյուս կողմից՝ թագավորական քաղաք չունենալու պատճառով, որպեսզի այնտեղ նստելով՝ ուսուցաներ «զաստուածային պատուիրանս, ըստ առաջին հայրապետացն և վարդապետաց»¹: «Թուղթ ընդհանրականի» գաղափարական հարցադրումները ցույց են տալիս, որ Շնորհալին այդ երկում մեկ անգամ ևս անդրադառնում է հասարակական-քաղաքական, բարոյական, եկեղեցական այն խնդիրներին, որոնք նա արդեն արժարժել էր պոեմներում: Այդ խնդիրներից առաջինը, բնականաբար, հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի քննությունն է, որից էլ սկսում է Շնորհալին, և որը նրան հուզել էր իր ողջ ստեղծագործական ճանապարհի ընթացքում: «Վիպասանության» մեջ Շնորհալին ցավով արձանագրում էր, որ ժողովուրդը պանդխտում է.

Ի յաշխարհի՛ ծննդեան ելեալ,

Ի հայրենեաց տարամերժեալ,

Յերկիր օտար պանդխտացեալ,

Մինչ զի զմերն մոռացեալ²:

«Ողբ Եղեսիոյ» երկում Եղեսիան հույս էր փայփայում, որ իրենից բաժանված ու աշխարհով մեկ ցրված որդիները կվերադառնան, և ինքը, նրանց իր շուրջը ժողովված տեսնելով, նորից կխնդա և կցնծա՝ հագնելով կարմիր-կանաչ զգեստ³: «Բան հաւատոյ» քերթվածում Շնորհալին նշում է, որ ինքը և կաթողի-

կոս եղբայրն ստիպված են եղել թողնել իրենց հայրենի Ծովք ամրոցը և ապրել Դոռոմկլայում՝ «զետապատ քարանձավում»՝ աշխարհագրական դիրքի և թշնամիներից հեռու լինելու համար⁴:

«Թուղթ ընդհանրականում» էլ Շնորհալիւն գրում է, որ իրենք ապրում են քարանձավներում՝ որսորդներից և շներից փախած այծյամի նման: Հայերի ապագան անմխիթար է: Նրանք կորցնում են ազգային դիմագիծը, դավանանքը, լեզուն, հաժում են օտար երկինքների տակ՝ «ըստ մեղաց մերոց» ցրուեալք ի քաղաքս և ի դղեակս, ի գիւղս և յազարակս»⁵: Շնորհալու ժամանակ հայ ժողովուրդն ուներ անկախ պետություն՝ Կիլիկյան հայոց պետությունը: Եվ սակայն ճակատագրի ի՜նչ հեզմանք՝ մի կտոր լեռնաշխարհի վրա: Հյուսիսային Հայաստանում Ջաքարյանները պայքարում էին մահմեդական ամիրայությունների դեմ, դեռևս պահպանվում էին խաչակիրների իշխանությունները, որոնք բնավ էլ սատար չէին կանգնում հայերին, կար Հալեպի մահմեդական էմիրությունը, կաթոլիկ եկեղեցին ավելի գործում ջանքերի էր դիմում՝ հայերին կաթոլիկական դավանանքի դարձնելու համար: Շնորհալու այն միտքը, որ մենք ցրվել ենք «ըստ մեղաց մերոց», առկա էր նաև պոեմներում: Նկարագրելով թուրքերի ձեռքին հեծող ժողովրդի վիճակը՝ Շնորհալիւն «Վիպասանության» մեջ գրում է.

Արդ, այսպիսի ազգօք տանջեալ,

Վասն մեղաց մեր դառնացեալ,

Ի Սահակայ սրբոյ սկսեալ

Մինչև առ մեզ ոչ վճարեալ»:

Եվ առհասարակ, Շնորհալիւն «ըստ մեղաց» է բացատրում բոլոր փորձանքները, դժբախտությունները, ողբերգությունները՝ համարելով դրանք անսովաժային պատիժ գործած մեղքերի դիմաց: «Վիպասանության» մեջ գրելով Բարսեղ Ամեցու մահվան մասին՝ Շնորհալիւն կարծում է, որ այդ օրհասը պատահեց իրենց մեղքերի պատճառով.

Ջի ըստ մեղաց մեր յաճախեալ

Նմին օրհասն պատահեալ»:

Քրիստոնեական աշխարհայեցության համաձայն՝ Շնորհալիւն եղեսիայի անկումը կապում է քաղաքի՝ մեղքի արևմուտքի հետ՝ թաղված լինելու հետ:

«Բան հաւատոյ»-ի հիշատակարանում գրում է.

Ի տկարանալ հռովմայեցոց

Եւ զօրանալ հազարացոց,

Ընդ բորբոքել մեղաց մերոց...»

«Յաղագս երկնից և զարդուց նորա» քերթվածում ևս բանաստեղծը արտահայտում է այն միտքը, որ մարդը, մեղք գործելով, արժանանում է նվազ շնորհների և չի կարողանում քննել «զամեն իմաստ արարչութեան»⁶:

Սա գաղափարախոսություն էր, որ բխում էր քրիստոնեական ընդհանուր

վարդապետությունից և ոչ թե իրադարձությունների հասարակական-քաղաքական պայմանների գիտական քննախոսությունից:

Քաղաքական համագամանքներից բացի կային նաև այլ կարևոր խնդիրներ՝ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները, եկեղեցու հեղինակության բարձրացման մտահոգությունը, քրիստոնեական պատվիրանների սակավագորության վտանգը: Դեռ «Վիպասամության» մեջ, պատմելով, թե Գրիգոր Լուսավորչի որդին՝ Արիստակեսը, Նիկիայի ժողովից «զբան հաւատոյ առեալ» և «տանս Դայոց պարզև բերեալ» է, հպարտությամբ արձանագրում է, որ հայ եկեղեցին երբևէ չի ենթարկվել Արիոսի, Սաբելիոսի, Նեստորի, Եվտիքեսի ուսմունքների ազդեցությանը.

Այլ մեք ի Դայո հաւատացեալ,

Եւ միածնին երկրպագեալ.

Եւ զԴոգին խոստովանեալ,

Յուրքնէ Դորն բոխեալ¹⁰:

Շնորհալիմ ցանկանում է, ինչպես գրում է «Թուղթ ընդհանրականում», իր ունկնդիրների հոգիներում, նրանց գիտակցության մեջ սերմանել ուղղափառ քրիստոնյայի դավանության հավատը («և սկսանիմք պարզ և յայտնի բանիւ ցուցանել զհաւատոյ ճշմարտութիւն»)՝ այն դիտելով իբրև ազգապահպանման կարևոր խնդիր: Շնորհալիմ-Թղթում իր խոսքն ուղղում է «առ համօրէն հայասեռ ազինս», այսինքն՝ հավատացյալ բոլոր հայերին, որտեղ էլ լինեն նրանք, ինչ դիրք ու պաշտոն էլ ունենան, ինչ տարիքի ու սեռի էլ լինեն: Հղելով բոլորին սիրո և խաղաղության ողջույն՝ Շնորհալիմ անդրադառնում է իր նպատակին և նշում, որ ինքը պաղատում է նրանց հոգիների փրկության համար և հորդորում բանալ իրենց մտքի ականջները և ունկնդիր լինել աստվածային խոսքին՝ երկնավոր Դոր օրհաններին ժառանգորդ լինելու համար: Նա անդրադառնում է Սուրբ Երրորդության եությանը, Քրիստոսի մարդեղությանը, որովհետև՝ «Պարտ և արժանի է Քրիստոսի երկրպագուաց և յանուն Սուրբ Երրորդութեանն մկրտելոց խոստովանել համագոյ զերիս անձնաւորութիւնն՝ Դոր և Որդոյ և Դոգւոյն սրբոյ, մի բնութիւն և մի աստուածութիւն և մի իշխանութիւն՝ համապատիւ և զուգափառ»¹²: Հայրը անսկիզբ և անծին է, Որդին՝ ծնված Դոր բնությունից, ոչ թե մարդկանց ծննդյան նման, այլ որպես «լոյս ի լուսոյ և հուր ի հրոյ»¹³: Շնորհալիմ քննադատում է Արիոսին և բնորոշում Աստծու եությունը. «Մի կամք՝ երից անձնաւորութեանն և մի զօրութիւն և մի արարչութիւն: Դայո կամեցաւ տեղծմանել զերևելի և զաներևոյթ արարածս, և Որդի՝ զոյացոյց յանգոյից, և Դոգին Սուրբ զարդարեաց իմաստութեամբ»¹⁴:

Աստված «արար զմարդն ի պատկերն իւր», - մեկ անգամ ևս ամրակայում է Շնորհալիմ աստվածաշնչյան ճշմարտությունը, ապա պատկերում է Քրիստոսի երկրային ուղին՝ ծննդից մինչև մահ և հարություն: Դավանաբանական այս խնդիրներին Շնորհալիմ անդրադարձել է բազմիցս, որովհետև՝ «այս դաւանութիւն ճշմարիտ հաւատոյ՝ հիմն է աստուածայնոյ տաճարիս որ ի մեզ: Իսկ գործք

բարեաց՝ շինուածն է ի վերայ այսր հիման»¹⁶։ Միայն հավատով, առանց գործերի, «ոչ ոք չի կարէ զանձն իւր շինել տաճար Աստուծոյ», «Եւ որպէս զլուխ՝ առանց անձին յարմարութեան ոչ կարէ կրել կենդանութիւն, և ոչ անձն՝ առանց զլիտյ, նոյնպէս և հաւատ՝ առանց գործոց, և գործք՝ առանց հաւատոյ, մեռեալ են երկոքին, ըստ առաքելոյն»¹⁶։ Հավատը մեռած է առանց գործերի, - այս նույն խրատն էր տալիս Շնորհալին «Ողբ Եղեսիոյ» պոեմում.

Աոր, այս խրատ է մարդկային հանուրց բոլոր բարեպաշտին.

Ոչ ի հաւատն ճշմարիտ ունել միայն վստահութիւն,

Այլ և զգործս արդարութեան միաբանել ընդ հաւատին.

Քանզի մեռեալ հաւատք ասին, որում և գործք ոչ հետևին»¹⁷:

Շնորհալու պոեմներն ունեն բարոյակրթական նպատակ, արծարծում են մարդու հոգևոր մաքրագործման խնդիրը։ Այդ նպատակն է հետապնդում նաև «Թուղթ ընդհանրականը»։ Շնորհալին իր հարուստ կենսափորձով և խորաթափանցությամբ գծում է ժամանակի հասարակական բոլոր դասերի ճշմարտացի դիմանկարը, անդրադառնում է հոգևորականության և աշխարհականների բարոյական նկարագրին՝ իր խրատներն ու խորհուրդները խորսխելով քրիստոնեական պատվիրանների՝ իբրև անվիճելի ճշմարտությունների վրա։ Նա, իհարկե, ինքը դաստիարակված է այդ ոգով. կարևոր է իր մոտեցման և մեկնաբանման եղանակը՝ իր օրերի համար։ Խարազնագգեստ հոգևորականները աշխարհի սյուներն են և «պարիսպ ընդդէմ թշնամւոյն»՝ իրենց աղոթքով ու վարքով։ Նրանք երկրի լուսատու աստղերն են, և Շնորհալին պատվիրում է նրանց՝ չաղուտացնեն «զլոյս հաւատոյ լապտերաց» իրենց։ Մինչդեռ ժամանակի կրոնավորները բռնված են նյութական ցանկությամբ։

Քահանաներին տրված խրատների, պատվերների, խորհուրդների մեջ մեծ տեղ են բռնում այն հրահանգները, որոնք կապված են ժամանակի հետ։ Թղթում դրանք հետևողականորեն շարադրված են հարակրկնության հնարանքի օգտագործմամբ. «Մի՛ ոք ի ձեռք սիրեսցէ զկուրութիւն տգիտութեան քահանայական ուսմանց յաղագս ծուլութեան», «Մի՛ ոք ի քահանայից վայրապար և առանց մեծի զգուշութեան կատարեսցէ զսուրբ մկրտութիւնն՝ իբրև զաշխարհական ինչ գործ համարելով», «Մի՛ ոք ի ձեռք ըստ հարկի պահանջեսցէ զինս արծաթոյ անգին շնորհին վասն մկրտութեանն», «Մի՛ ոք ի ձեռք զաղտ պսակ դիցէ ումէք» և այլն։ Բավական է այս հրահանգների ժխտականը մի պահ անտեսել և կարդալ ուղիղ հմաստով, կարելի կլինի տեսնել, թե ինչ պատկեր ունի ժամանակի իրականությունը։ Շնորհալին քահանաների վարքից բողոքում էր նաև «Ողբ Եղեսիոյ».

Քահանայք՝ քարոզք բանին և սպասաւորք սուրբ խորհրդին,

Անխորարարք վարուք էին, զոր չէ ասել պարտ՝ գործէին,

Ապա ի սուրբն սրբութեանց անմաքրապէս մերձեցային»¹⁸:

Թուղթը հղված է չարիքը վերացնելու ազնիվ մտահոգությամբ, հոգևոր դա-

Որո՞նք են այն ընդհանուր խրատները, որ տալիս է Շնորհալիքն, պատվիրանապահ լինել և ոչ թե պատվիրանազանց, լինել մարդասեր, հավիտենական կյանքը չկորցնել անցավոր կյանքի համար, խնայել հոգին, արդարության ճանապարհով գնալ, և արժանի կլինեն արքայություն մտնելու: Գալու է ժամանակը, և բոլորը կանգնելու են արդար դատաստանի առաջ: Հոգիների պատիժները ըստ նրանց գործած երկրային մեղքերի ու հանցանքների՝ երևակայության մեծ ուժով Շնորհալիքն սահմանում է «Յիսուս Որդի» պոեմում: Չեն երևալու թագավորները, իշխանները պատիվներ չեն ստանալու, մեծամիտները չեն հոխորտալու, և հզորները չեն պարծենալու, որովհետև Տիրոջ առաջ կանգնելու են միայնակ ու դատարկ, առանց զորքի: Հարուստն աղքատանալու, ճարտար լեզուն համրանալու է, հայհոյողները լռելու են, կապվելու են ժատների ձեռքերը, զրկողները դատվելու են:

Անդ և սպաննողքն պատժեսցին

Անպարտ արեանցքն, զոր հեղին,

Եւ բորբոքեալքն ի բոց ախտին,

*Պոռնիկքն անշէջ հըրով տանջին...*²³

Հետամտելով մարդու բարոյական վերափոխման, այս կյանքում արդարամիտ և մարդասեր լինելու դաստիարակչական նպատակ՝ Շնորհալիքն հորդորում է հետևել Տիրոջ պատվիրաններին: Նա խորապես համոզված էր, որ առանց անհատի և, հետևաբար, առանց հասարակության բարոյական մաքրագործման, չի կարող լինել ազգային միասնություն, համերաշխություն, եղբայրական սեր: Այս անանց գաղափարը իշխում է նրա ողջ ստեղծագործության մեջ:

Շիջաբերական իր թղթում, գնահատանքի խոսք ասելով իր նախորդի՝ Գրիգորիս Վկայասերի մասին, ճարտասանական գեղեցիկ հարցերի թվարկմամբ գծում է այն դժվարությունները, որ ստանձնում է ինքը՝ իրեն անարժան համարելով այդ բարձր պաշտոնի համար: Շնորհալիքն երկյուղում է, թե իր ստանձնած գործը «փոխանակ փառաց՝ անարգութեան լինիցի պատճառ, և փոխանակ անթառամ պսակացն՝ ըստ խոստմանն ամօթ երեսաց»²⁴: Բայց «Թողուլ լքանել զհօստս հովուապետին ի խնամոց հովուութեան, և զգառիսն ի գայլոցն տեսանելով յափշտակեալս և անտես առնել, անհաւատութեան է նշանակ, մանաւանդ գիտողի զկամս Աստուծոյ և ոչ տգիտի»²⁵:

Ժամանակի մտածողությամբ ձևակերտված՝ մի՞թե իր կոչմանը հավատարիմ լինելու և մնալու առաքելություն չէ սա:

«Թուղթ ընդհանրականը» ինքնաբացահայտման և մարդկային կեցության իմաստի ու նպատակի մեկնաբանությունն է: Այդ երկը որքանով անհրաժեշտ էր հայոց կաթողիկոս Ներսես Շնորհալուն, նույնքան էլ ներքին պահանջ էր բանաստեղծ Շնորհալու համար, որ մտահոգված իր ազգի ճակատագրով իր հասարակական և գրական գործունեությամբ փորձել է պահպանել ազգային ինքնությունությունը, նպաստել ազգի հույսերի ու երազանքների իրականացմանը:

ԾԱՆՈԹԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ներսես Շնորհալի, Թուրք ընդհանրական, աշխատասիրությամբ Է. Մ. Բաղդասարյանի, Երևան, 1995, էջ 60:
2. Ներսես Շնորհալի, Վիպասանութիւն, քննական բնագիրը պատրաստեց, ծանոթագրեց և առաջաբանը գրեց՝ Մանիկ Սկրտչյան, Երևան, 1981, էջ 107:
3. Ներսես Շնորհալի, Ողբ Եղեսիոյ, քննական բնագիր, բանասիրական դիտողություններ, ծանոթագրություններ Մանիկ Սկրտչյանի, Երևան, 1973, էջ 131-132:
4. Ներսես Շնորհալի, Բանք չափաւ, Բ տպ., Վենետիկ, 1928, էջ 241-242:
5. «Թուրք ընդհանրական», էջ 53:
6. «Վիպասանութիւն», էջ 106-107:
7. Նույն տեղում, էջ 133:
8. «Բանք չափաւ», էջ 241:
9. Ներսես Շնորհալի, Յաղագս երկնից և զարդոց մորա, Չանելուկներ, Ողբ Եղեսիոյ, Երևան, 1968, էջ 26-27:
10. «Վիպասանութիւն», էջ 81:
11. «Թուրք ընդհանրական», էջ 63:
12. Նույն տեղում, էջ 64:
13. Նույն տեղում, էջ 64:
14. Նույն տեղում, էջ 65:
15. Նույն տեղում, էջ 67:
16. Նույն տեղում, էջ 69:
17. «Ողբ Եղեսիոյ», էջ 103:
18. Նույն տեղում, էջ 101-102:
19. «Թուրք ընդհանրական», էջ 144-145:
20. Տե՛ս՝ Ներսես Շնորհալի, Չիսուս Որդի, Երևան, Ապոլոն, 1991, էջ 142:
21. Նույն տեղում, էջ 144:
22. Նույն տեղում, էջ 142, 144:
23. Նույն տեղում, էջ 198:
24. Նույն տեղում, էջ 59:
25. Նույն տեղում, էջ 61: